

SPRAWOZDANIA I RECENZJE

Liturgia Sacra 22 (2016), nr 2, s. 579–607

Liturgia uprzywilejowanym miejscem celebrowania słowa Bożego **Sprawozdanie z LII Sympozjum Wykładowców Liturgiki**

(Tarnów, 13–15 września 2016 r.)

W dniach 13–15 września 2016 r. w Tarnowie odbyło się kolejne Sympozjum Wykładowców Liturgiki na Wydziałach Teologicznych i w Wyższych Seminarium Duchownych. Tegoroczny zjazd był poświęcony liturgicznej proklamacji słowa Bożego, a temat nawiązywał do adhortacji apostołskiej Benedykta XVI *Verbum Domini* — *Liturgia uprzywilejowanym miejscem celebrowania słowa Bożego*.

Uczestników powitał Rektor Wyższego Seminarium Duchownego w Tarnowie ks. dr hab. Andrzej Michalik. W zjeździe uczestniczyli m.in.: Przewodniczący Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów bp dr Adam Bałabuch oraz członkowie tej Komisji: bp dr Piotr Greger oraz bp dr hab. Rudolf Pierskała. Przewodniczący Stowarzyszenia Liturgistów Polskich, ks. dr hab. Waldemar Pałęcki MSF, prof. KUL, wprowadził w tematykę sympozjum, zaznaczając, że słowo Boże od początku jest otaczane przez Kościół szczególną czcią, a w liturgii otrzymuje nową skuteczność.

Pierwsza sesja naukowa rozpoczęła się referatem *Liturgia słowa w świadectwie Ojców Kościoła*, który wygłosił ks. prof. dr hab. Antoni Żurek z Tarnowa. Na podstawie licznych świadectw wczesnochrześcijańskich zwrócił uwagę, że od samego początku, już na etapie kształtowania się życia liturgicznego, słowo Boże stanowiło nieodłączny element zgromadzeń eucharystycznych. Świadectwo św. Justyna stanowi wyraźny przykład, że chociaż lokalne wspólnoty wzbogacały liturgię słowa

o różne dodatki czy modyfikacje, to jednak co do istoty ta część pozostała niezmienna i nieodłączna. Wyrazem istotnej roli Pisma Świętego w liturgii był stopniowy i coraz bardziej świadomy dobór tekstów (początkowo przynajmniej w niektóre dni), aby odpowiadały sprawowanym tajemnicom. Patrolog wykazał również, że obok liturgii Mszy św. sprawowano także same celebracje słowa Bożego.

Ks. prof. dr hab. Stefan Szymik MSF z KUL-u swoje wystąpienie poświęcił *Współczesnym modelom egzegezy biblijnej w praktyce liturgicznej*. Istniejące modele, zarówno tradycyjnej egzegezy chrześcijańskiej, jak i nowe metody analizy literackiej, mają za cel ostatecznie odkrycie i ukazanie aktualności słowa Bożego. Dlatego różnorakie sposoby chrześcijańskiej interpretacji Pisma Świętego mogą ubogacić praktykę liturgiczną. Tak pojęta egzegeza chrześcijańska zawsze była hermeneutyką wiary, ponieważ prowadziła wiernego do spotkania z Panem. Bibliista stwierdził, że jedną z najczęściej dzisiaj stosowanych jest metoda (krytyka) narracyjna, która polega na badaniu postaci, intrygi i sekwencji wydarzeń, chociaż wszystkie modele mogą być użyteczne w interpretacji Biblii.

Trzecim prelegentem był ks. dr hab. Bogusław Migut, prof. KUL, który przedstawił temat *Słowo Boże jako „sacramentum audibile”*. Na początku odniósł się do częstych zarzutów, że słowo Boże jest przeciwstawiane sakramentowi, podczas gdy należy podkreślać ich współistnienie. Słowo Boże bierze udział w budowaniu sakramentu, którego zrozumienie zakłada właściwy stosunek do słowa (J. Ratzinger). Jest to widoczne już w Piśmie Świętym, przede wszystkim w czynach Jezusa. Naukę o współistnieniu słowa i sakramentu wyraźnie przedstawia Konstytucja o Objawieniu Bożym *Dei Verbum*, a Benedykt XVI pisząc o sakramentalności słowa Bożego, umieszcza ten wymiar właśnie w kontekście liturgicznym. Profesor podsumował, że indywidualna lektura Pisma Świętego nie daje takiej jedności z Chrystusem, jak w liturgii.

Przedostatnim punktem dnia była Msza św. w katedrze, której przewodniczył ordynariusz tarnowski bp Andrzej Jeż. Następnie, na spotkaniu organizacyjnym, podjęte zostały aktualne tematy związane z formułą dorocznych spotkań liturgistów, a także wskazano tematykę kolejnego sympozjum. Będzie ono poświęcone liturgii eucharystycznej i kultowi Eucharystii poza Mszą św.

Drugi dzień sympozjum rozpoczął się wspólną celebracją Jutrznii, a następnie referatem pt. *Chrystocentryczny i pneumatologiczny charakter liturgii słowa we Mszy św.* wygłoszonym przez ks. dr hab. Erwina Mateję, prof. UO. Prelegent zauważył, że dopiero Konstytucja o liturgii wyraźnie podkreśla obecność Chrystusa w świętych czynnościach, który przemawia i uświęca, na co wskazują towarzyszące jej znaki liturgiczne. Duch Święty jest natomiast Tym, który uobecnia Chrystusa i Jego zbawcze dzieło w czasie całej Mszy św., prowadząc do komunii. Ponadto, ukazując wymiar chrystologiczny i pneumatologiczny, nie należy pomijać aspektu trynitarneho, na co wskazuje sama natura liturgii: *Ad Patrem per Christum in Spiritu*

Sancto. Tak pojmowana liturgia pełni więc nie tylko funkcję kerygmatyczną, ale i uświęcającą (zbawczą).

W kolejnym wystąpieniu ks. dr Tomasz Bać z Rzeszowa przedstawił kwestię *Sprawczego charakteru słowa Bożego w celebracji sakramentów i sakramentaliów*. Słowo Boże jest integralną częścią liturgii, a nie jej dodatkiem. Aktualizuje historię zbawienia i jest przestrzenią odkrywania i umacniania wiary. Liturgista zwrócił uwagę, że pomijanie biblijnego czytania w liturgii błogosławieństw powoduje ich zubożenie i utrudnia zrozumienie znaku.

Jako ostatni tego dnia wystąpił ks. prof. dr hab. Jacek Nowak SAC (UKSW), przybliżając aktualne kwestie liturgiczne w Polsce. Odniósł się do dyskusyjnych wątków związanych z przygotowywanymi wskazaniem dotyczącymi kultu Najświętszej Maryi Panny oraz poinformował o ukazaniu się w najbliższym czasie kolejnych tomów Lekcjonarza mszalnego. Popołudniowa część dnia miała charakter rekreacyjny. Liturgiści zwiedzili Kopalnię Soli w Bochni, a w znajdującej się tam kaplicy p.w. św. Kingi celebrowali Nieszpory. Ostatnim punktem była Msza św. w bocheńskim sanktuarium Matki Bożej Różańcowej.

Mszą św. w kaplicy seminarystycznej pod przewodnictwem bpa dr. Adama Bałabucha rozpoczął się ostatni dzień zjazdu. Ks. dr Andrzej Dudek, wykładowca liturgiki w tarnowskim seminarium, swoim wystąpieniem pt. *Eklezjotwórcza moc słowa Bożego a nowa ewangelizacja* rozpoczął przedpołudniową sesję naukową. Na początku zwrócił uwagę na biblijny wymiar działania słowa Bożego, które zawsze — czy poprzez proroków, czy w osobie Jezusa — ma charakter wspólnototwórczy. Przywołał także wypowiedzi Benedykta XVI w kontekście nowej ewangelizacji, gdy zwracał uwagę, że słowo Boże w Kościele prowadzi do osobistego spotkania z Bogiem, a później umacnia wiarę całego Kościoła (buduje wspólnotę). To słowo powinno być nie tylko głoszone, ale także przemodlone, zinterioryzowane. Dzięki temu jest możliwa prawdziwa i owocna ewangelizacja.

Następny prelegent, ks. dr Piotr Walendzik z Warszawy, wygłosił komunikat *Stół słowa według Ordo Lectionum Missae z 1981 r. a Missale Romanum z 1962 r. — zasady doboru czytań*. Jako punkt wyjścia postawił pytanie: Czy zamierzenia ojców soboru o „obficie zastawionym stole słowa Bożego” zostały zrealizowane? Analiza porównawcza wykazała, że po Drugim Soborze Watykańskim powrócono do wielu tradycji, co obecnie wyraża się np. w katechumenalnym wymiarze Wielkiego Postu.

Temat *Walurowi modlitwy powszechnej w posoborowej Mszy św.* podjął ks. dr Jan Hadalski TChR z Poznania, skupiając się przede wszystkim na niej jako na konkretnym przykładzie realizacji kapłaństwa wspólnego przez wiernych. Przedostatni komunikat przygotował i wygłosił ks. dr Karol Litawa z Łodzi. Ukazał w nim charakterystyczne cechy liturgii słowa w pozaryzymskich (aktualnych i nieistniejących) rytach zachodnich z perspektywy zasady różnorodności i jedności obrządku rzym-

skiego. Analiza rytów pozwala wysunąć wniosek, że pomimo pewnych różnic w przebiegu obrzędów, liturgia słowa nie odbiega zasadniczo od formy rzymskiej. Najbardziej wyróżniającą się jest jedynie liturgia mozarabska, która włącza opisy męczeństwa świętych. Na zakończenie głos zabrał ks. dr Mateusz Potoczny (Uniwersytet Opolski), referując temat *Słowo Boże w liturgiach Kościołów syryjskich*. Jak zauważył, dobór i lektura Biblii w tym liturgicznym środowisku nie jest tak ujednolicona i skodyfikowana, jak w obrzędzie bizantyjskim czy rzymskim. Liturgię Kościołów syryjskich znamionuje duża liczba czytań (pięć, a nawet sześć u jakobitów) oraz poezja biblijna obecna w różnych częściach obrzędów.

Zwieńczeniem sympozjum była dyskusja i wspólna modlitwa Liturgii godzin. Kolejny zjazd wykładowców liturgiki został zaplanowany na 12–14 września 2017 r. w Łodzi.

Ks. Andrzej Megger

Sprawozdanie z XXX Łądzkiego Sympozjum Liturgicznego ***Świadomość sakramentu chorych wczoraj i dziś***

(Łąd nad Wartą, 21 października 2016 r.)

W dniu liturgicznego wspomnienia bł. Jakuba Strzemię, 21 października 2016 r., w Wyższym Seminarium Duchownym Towarzystwa Salezjańskiego w Łądzie nad Wartą odbyło się jubileuszowe XXX Łądzkie Sympozjum Liturgiczne pod patronatem Towarzystwa Naukowego Franciszka Salezego i ks. dra Tadeusza Rozmusa SDB — Rady Generalnego Towarzystwa Salezjańskiego dla Europy Centralnej i Północnej. Tegoroczne spotkanie naukowe przebiegało pod hasłem: *Świadomość sakramentu chorych wczoraj i dziś*. Sympozjum zgromadziło duchownych i świeckich reprezentujących różne ośrodki naukowe oraz kleryków z kilku seminariów duchownych. Wzięło w nim udział około 50 osób. Gościem honorowym tegorocznego sympozjum był ks. prof. zw. dr hab. Jerzy Stefański — były konsultor Kongregacji ds. Kultu Bożego w Watykanie, a obecnie emerytowany profesor na Wydziale Teologicznym UAM w Poznaniu. Otwarcia konferencji dokonał ks. dr hab. Mariusz Chamarczuk SDB (UKSW) — Rektor Wyższego Seminarium Duchownego Towarzystwa Salezjańskiego w Łądzie nad Wartą, po którym ks. dr Radosław Błaszczyk SDB, organizator spotkania, przywitał wszystkich przybyłych gości, przedstawił sylwetki naukowe prelegentów oraz wprowadził uczestników w tematykę sympozjum.

W pierwszej sesji głos zabrali: ks. dr Radosław Błaszczyk SDB na temat: *Sprawowanie sakramentu chorych na przestrzeni dziejów do Vaticanum Secundum*, ks.

prof. zw. dr hab. Jerzy Stefański (UAM) na temat: *Problematyka redakcji soborowych obrzędów sakramentu chorych*, ks. prof. zw. dr hab. Helmut Sobeczko na temat: *Zagadnienia teologiczne sakramentu chorych* oraz ks. dr hab. Erwin Mateja (prof. UO) na temat: *Pastoralne aspekty sprawowania sakramentu chorych*.

Pierwszy prelegent w swoim wykładzie omówił w skrócie historię sprawowania sakramentu namaszczenia chorych od czasów apostoelskich do Soboru Watykańskiego II. Jak sam na początku zauważył, na przestrzeni wieków pewne tendencje teologiczne oraz względy czysto pragmatyczne wywołały lęk przed tym widzialnym znakiem niewidzialnej łaski. W pierwszych wiekach chrześcijaństwa uważano, że sakrament namaszczenia miał za zadanie umacniać chorego, uzdrawiać duszę oraz posłużyć nawet do uzdrowienia ciała. Istniało przeświadczenie o konieczności i potrzebie przyjmowania tego sakramentu. Nie był on jeszcze zastrzeżony dla umiarkowanych. Szafarzami sakramentu namaszczenia chorych, poza duchownymi, były również osoby świeckie, które w tym celu przechowywały w domach poświęcony przez biskupa olej. Dopiero w pierwszej połowie IX w. Kościół zakazał laikom namaszczenia chorych. Dokonało się to — jak zauważył prelegent — przez ustanowienie kapłana jako jedyne szafarza omawianego sakramentu. Ponieważ za namaszczenie chorego duchowni pobierali opłaty, dostęp do tego sakramentu uległ znacznemu ograniczeniu. Według prelegenta, kolejnym powodem pogłębienia kryzysu sakramentu chorych było łączenie go z publicznym odprawianiem sakramentu pokuty. W rezultacie był on odkładany na ostatni moment życia. W dalszej części prelegent zaprezentował wykładnię Soboru Florenckiego dotyczącą sakramentu namaszczenia. W końcowej części swojego wystąpienia przedstawił rozumienie i sprawowanie sakramentu chorych po Soborze Trydenckim.

Drugi prelegent podjął temat rozumienia sakramentu chorych po *Vaticanum II*. We wprowadzeniu do swojego wystąpienia wskazał, że pierwsze trzy artykuły Konstytucji o świętej liturgii *Sacrosanctum Concilium* Soboru Watykańskiego II na temat sakramentu namaszczenia chorych były owocem zarówno przedsoborowych, jak i soborowych dyskusji i propozycji odnoszących się do omawianej materii. Wśród ponad 9000 sugestii nadesłanych do Świętej Kongregacji Kultu Bożego z całego świata około 1800 dotyczyło problematyki liturgicznej. Dotyczyły one trzech zasadniczych kwestii: zmiany nazwy z „ostatniego namaszczenia” na „sakrament chorych”, właściwego momentu udzielania omawianego sakramentu oraz określenia możliwości przyjmowania sakramentu namaszczenia chorych w czasie trwania tej samej choroby. W dalszej części swojego wystąpienia prelegent omówił reformę obrzędów przedstawianego sakramentu oraz przebieg prac redakcyjnych rytuału sakramentu chorych. Następnie zaprezentował istotne kwestie redakcyjne tej księgi liturgicznej. Oto one: teologia sakramentu namaszczenia chorych, formuła sakramentalna, podmiot sakramentalnego namaszczenia, szafarz sakramentu, materia namaszczenia, zwykły obrzęd namaszczenia chorych. W finalnej części swojego

wystąpienia prelegent podzielił się ze słuchaczami swoim spostrzeżeniem, że zarówno obradom soborowym, jak i redakcyjnym pracom nad nowymi obrzędami namaszczenia chorych przyświecał jeden zasadniczy cel: przywrócić ten sakrament jego „historycznie” prawowitemu właścicielowi, czyli człowiekowi choremu, a nie wyłącznie umierającemu.

Kolejny prelegent tej sesji w swoim wystąpieniu ukazał, że teologię sakramentu chorych Soboru Watykańskiego II można odnaleźć w analizie tekstów liturgicznych zreformowanego *Ordo*. Sakrament chorych należy rozpatrywać w trzech zasadniczych wymiarach: chrystocentrycznym, pneumatologicznym i eklezjalnym. Każdy z nich został szczegółowo omówiony. Prelegent, omawiając pierwszy z nich, wskazał, że w wielu tekstach liturgicznych jest mowa, że szafarzem sakramentu chorych, podobnie jak i innych pozostałych sakramentów, jest sam Chrystus. Duch Święty natomiast wspomaga chorego, będąc żywym darem zmartwychwstałego Chrystusa. Ponadto — jak wskazał prelegent na podstawie tekstów liturgicznych sakramentu namaszczenia chorych — Trzecia Osoba Boska udziela łaski odpuszczenia win, przynosi ulgę i umocnienie w cierpieniu. Ks. Sobeczko dokonał również analizy modlitwy poświęcenia oleju przeznaczonego do udzielania sakramentu namaszczenia chorych. Przypominał, że w tej modlitwie występuje epikleza, w czasie której kapłan, wykonując gest epikletyczny, prosi, aby Duch Święty umocnił ten olej. W dalszej części swojego wystąpienia prelegent wskazał na wymiar eklezjalny sakramentu chorych, podkreślając, że chory nie jest osamotniony w swojej chorobie, ale przez nią umacnia i uświęca cała wspólnota Kościoła.

Ostatni prelegent pierwszej sesji zaprezentował wiele pastoralnych spostrzeżeń związanych z celebracją sakramentu chorych w Kościele. Na początku swojego wystąpienia zauważył, że obszar omawianych zagadnień jest bliski każdemu człowiekowi, gdyż choroba, ból i cierpienie są zjawiskami wpisanymi w ludzką egzystencję. Punktem odniesienia dla omawianych zagadnień była dla prelegenta — jak sam zaznaczył — księga liturgiczna używana podczas liturgii sprawowania sakramentu namaszczenia chorych. W odwołaniu do niej zauważył, że duszpasterstwo osób chorych nie ogranicza się tylko i wyłącznie do udzielania omawianego sakramentu. Jest ono pojęciem znacznie szerszym. Zakłada m.in. obrzęd udzielania Komunii św. oraz umożliwienie uczestnictwa poprzez środki społecznego przekazu w niedzielnej liturgii Kościoła. Ks. Mateja postulował potrzebę systematycznej formacji wiernych w kontekście sakramentu namaszczenia chorych. Oznacza to m.in. uwrażliwienie na to, że sakrament chorych nie jest sakramentem umierających, ale jest zarezerwowany dla osób poważnie chorych. Nie należy go ani w żaden sposób unikać, ani też nadużywać, traktując na sposób magiczny. Prelegent podkreślił, że istnieje potrzeba ukazywania, że pełna skuteczność działania sakramentu chorych zakłada jego świadome przyjęcie. Ponadto, cytując ks. prof. Cz. Krakowiaka, sugerował potrzebę permanentnej formacji duchowieństwa w kontekście sakramentu chorych w następujących obszarach: psychologii człowieka chorego,

posłannictwa chorych we wspólnocie Kościoła, obowiązku niesienia stałej i zorganizowanej pomocy osobom chorym oraz uświadamiania nieistnienia namaszczenia warunkowego już zmarłych. Prelegent zakończył wykład stwierdzeniem, że zarówno soborowe dokumenty o Kościele, jak i odnowiona księga liturgiczna wyraźnie akcentują, że troska o chorych należy do fundamentalnych zadań Kościoła.

Po czterech wykładach I sesji wykładowej był czas na dyskusję. Stworzył on uczestnikom sympozjum okazję do poruszenia pewnych kwestii pastoralnych związanych z celebrowaniem sakramentu namaszczenia chorych.

Centralnym momentem sympozjum liturgicznego była uroczysta Eucharystia koncelebrowana pod przewodnictwem ks. infułata prof. zw. dra hab. Jerzego Stefańskiego. Okolicznościową homilię wygłosił krajowy Duszpasterz Służby Zdrowia ks. dr Arkadiusz Zawistowski. Liturgii towarzyszył śpiew chorału gregoriańskiego w wykonaniu scholi seminaryjnej pod dyrekcją ks. mgra Marcina Balawandra SDB z Konina.

W drugiej sesji, poobiedniej, głos zabrali: ks. dr Mateusz Potoczny (UO) na temat: *Namaszczenie chorych w liturgiach wschodnich* i dr hab. Tomasz Piorunek (Katedra Pulmonologii, Alergologii i Onkologii Pulmonologicznej) na temat: *Choroba i umieranie w aspekcie medycznym*.

Pierwszy prelegent sesji popołudniowej zaprezentował zagadnienie namaszczenia chorych w liturgiach wschodnich na przykładzie liturgii bizantyjskiej i asyryjskiej. Na samym początku zaznaczył, że wszystkie Kościoły chrześcijańskie uważają troskę o osoby chore za zadanie priorytetowe. Dotyczy ona wszelkich trudnych sytuacji, w których znajduje się człowiek, zarówno tych duchowych, jak i fizycznych. Jaskrawym przejawem troski Kościoła o osoby chore — jak zaznaczył prelegent — są przede wszystkim liczne modlitwy mszalne ofiarowane za nich. Chrześcijańskie orientalne tradycje liturgiczne, mówiąc o namaszczeniu, nie określają go mianem sakramentu, jak ma to miejsce w liturgii zachodniej. Dla nich jest ono jednym z misteriów. Ks. Potoczny omówił widoczną w liturgiach wschodnich łączność misterium namaszczenia chorych z misterium pokuty. Ponadto zauważył, że teksty modlitewne mówią o chorobie jako bezpośredniej lub pośredniej konsekwencji grzechu. Osoby obecne na sali miały okazję dowiedzieć się, że w Kościele bizantyjskim obrzęd namaszczenia jest udzielany w koncelebrze. Przepisy liturgiczne mówią o potrzebie obecności siedmiu prezbiterów. Uzasadnione to jest biblijną symboliką pełni. Jeśli jest to niemożliwe — wskazał prelegent — wówczas liczbę ogranicza się do trzech lub do dwóch. Używany olej posiada moc jednania grzeszników z Panem oraz zadanie oczyszczające. Podkreślił, że sakrament namaszczenia chorych jest w chrześcijańskich Kościołach wschodnich odzwierciedleniem zjednoczenia ich ze wspólnotą Kościoła. Na koniec swojego wykładu prelegent zauważył, że generalnie we wszystkich Kościołach orientalnych każda choroba, nawet duchowa, czyni człowieka zdolnym do przyjęcia namaszczenia chorych.

Ostatni prelegent II sesji w swoim wystąpieniu skupił się na ukazaniu fenomenu choroby i umierania z medycznego punktu widzenia. Jak sam zauważył na początku swojego wystąpienia, relacja między lekarzem a pacjentem w kontekście choroby i umierania nie jest łatwa, gdyż jest zjawiskiem wielowątkowym i złożonym. Precyzyjne rozpoznanie bliskości śmierci u pacjenta nie jest łatwe, jednak należy poinformować go o zaawansowaniu choroby oraz o prognozach. Prelegent wskazał, że w przypadku zbliżającej się śmierci pacjenta obowiązkiem lekarza jest przekazanie tej informacji rodzinie lub opiekunowi. Następnie lekarz zapoznał słuchaczy z objawami zbliżającej się śmierci. Zaliczył do nich: brak przyjmowania posiłków, proces utraty wagi, duszności, rzęzenie przedśmierne, niemożliwość przyjmowania płynów i leków, zaburzenia świadomości i majaczenie. Następnie prelegent mówił o naturalnej potrzebie każdego człowieka chorego do umierania we własnym domu, wśród najbliższych. Statystyki jednak — jak zauważył — pokazują, że w skali kraju połowa pacjentów kończy swoje życie w szpitalach. Jest to uzasadnione lękami najbliższych związanymi z nieumiejętnością radzenia sobie w tak trudnym kontekście egzystencjalnym. W finalnym momencie wykładu prelegent wymienił kilka istotnych spraw związanych z towarzyszeniem ludzi umierającym. Po pierwsze, należy każdemu konającemu zapewnić obecność, po drugie, starać się poznać jego pozawerbalny sposób komunikowania, po trzecie, zapewnić mu godne przeżycie jednego z najważniejszych momentów życia.

Podobnie jak to miało miejsce w czasie trwania pierwszej sesji, po dwóch wykładach drugiej sesji wykładowej również przewidziany był czas na dyskusję. Podsumowania obrad dokonał organizator Łódzkiego Sympozjum Liturgicznego. W swoim finalnym wystąpieniu podziękował wszystkim prelegentom za przybliżenie słuchaczom zaproponowanego na tegoroczne sympozjum tematu. Słowa uznania wyraził wszystkim przybyłym oraz gospodarzom, którzy włożyli wiele wysiłku w przygotowanie tego przedsięwzięcia. Zapowiedział również przyszłoroczne spotkanie naukowe, które odbędzie się 20 października 2017 r. Jego tematem będzie sakrament kapłaństwa. Na koniec ks. prof. zw. dr hab. Helmut Sobeczko wszystkim obecnym udzielił Bożego błogosławieństwa.

Ks. Radosław Błaszczuk SDB

Sprawozdanie z XVII Zjazdu Stowarzyszenia Polskich Muzyków Kościelnych

(Poznań, 13–15 września 2016 r.)

W niedzielę Chrystusa Króla Wszechświata 2015 r. polscy biskupi pisali w swoim liście pasterskim do wiernych m.in.: „Chrystus — jako Początek i Koniec ca-

tych ludzkich dziejów sprawił, że 1050 lat temu na polskiej ziemi powstał krzyż, przejmujący znak Jego zwycięstwa nad grzechem i śmiercią. W 966 r. Mieszko I przyjął chrzest jako człowiek wolny. Chociaż został on udzielony pojedynczej osobie, to przecież dał początek wspólnocie z innymi osobami ochrzczoneymi. Myśląc o konsekwencjach chrztu Mieszka, możemy mówić o «narodzie ochrzczoneych», o «chrzcie narodu», a więc również o Chrzcie Polski”.

Właśnie w miejscu, gdzie „zaczęła się Polska” i gdzie bije chrzcielne źródło polskiego narodu — w Poznaniu, w dniach 13–15 września 2016 r. odbył się XVII Zjazd Stowarzyszenia Polskich Muzyków Kościelnych. W nawiązaniu do tych wszystkich wspomnianych okoliczności, tegoroczne spotkanie przebiegało pod wymownym hasłem: *Fons de domo Domini egreditur*. Swojej gościnie użyczyło nam Archidiecezjalne Seminarium Duchowne oraz Wyższe Seminarium Duchowne Towarzystwa Chrystusowego dla Polonii Zagranicznej w Poznaniu.

W tegorocznym zjeździe uczestniczyło ok. 70 osób, w tym kilku spośród 10 kandydatów, ubiegających się o członkostwo w SPMK. Pierwszego dnia obrad zostali oni przedstawieni, pozytywnie zaopiniowani i, przy ogólnym aplauzie obecnych, przyjęci do Stowarzyszenia przez Komisję Kwalifikacyjną. Tym samym Stowarzyszenie Polskich Muzyków Kościelnych od tego roku liczy 158 członków.

Wtorkowe obrady rozpoczęliśmy modlitwą i odśpiewaniem hymnu do Ducha Świętego *Veni Creator Spiritus* oraz wspomnieniem i modlitwą za śp. ks. Z. Rogalę, członka SPMK, który w minionym roku odszedł do Pana. Następnie Prezes SPMK, ks. dr hab. G. Poźniak, prof. UO, serdecznie przywitał wszystkich uczestników zjazdu oraz podziękował jego gospodarzom, szczególnie ks. dr. Mariuszowi Białkowskiemu, za gościnę i cały trud włożony w organizację spotkania.

Popołudniowe obrady były poświęcone bieżącym sprawom Stowarzyszenia. Ks. Prezes przedstawił informację o pomyślnym nadaniu Stowarzyszeniu Polskich Muzyków Kościelnych tożsamości prawnej — zarówno kościelnej, jak i państwowej. Jednocześnie poinformował o wszystkich korzyściach i konsekwencjach nowego statusu prawnego SPMK. Z kolei ks. dr W. Kałamarz CM w swoim krótkim wystąpieniu zreferował uczestnikom kwestie związane z zatwierdzeniem przez Konferencję Episkopatu Polski *Śpiewnika kościelnego* ks. Jana Siedleckiego jako ogólnopolskiego śpiewnika kościelnego. Następnie ks. Prezes zakomunikował zebrany datę i miejsce przyszłorocznego — XVIII Zjazdu Stowarzyszenia Polskich Muzyków Kościelnych. Będzie to Kraków, w dniach 19–21 września. Organizatorem tego spotkania będzie ks. dr hab. R. Tyrała. Jednocześnie ks. Prezes poinformował, że swoją kandydaturę do organizacji kolejnych zjazdów zgłosili: w 2018 r. prof. dr hab. T. Grucza (Toruń), w 2019 r. ks. dr A. Widak (Rzeszów), w 2020 r. ks. dr G. Kopytowski (Łódź) oraz w 2021 r. ks. mgr P. Podolak (Olsztyn).

Następnie przyszedł czas na tzw. „otwartą mównicę”, podczas której każdy uczestnik zjazdu mógł zabrać głos w dowolnej sprawie, np. przedstawić obecnym podejmowane przez siebie inicjatywy na polu muzycznym czy muzykologicznym,

zaprosić do udziału w organizowanych w różnych ośrodkach koncertach lub konferencjach naukowych itp. Wśród osób, które zabrały głos, był ks. dr hab. R. Tyrała, odpowiedzialny za muzykę podczas Świątowych Dni Młodzieży w Krakowie. Krótko zapoznał on wszystkich z przebiegiem tego ważnego wydarzenia, dziękując swoim współpracownikom za przygotowanie i wykonywanie muzyki podczas liturgii i modlitewnych spotkań, jakie miały miejsce w czasie ŚDM. Z radością stwierdził, że powszechnie muzyczne przygotowanie Świątowych Dni Młodzieży zostało ocenione bardzo pozytywnie, a co najważniejsze, w ocenach tych podkreślano jasną granicę pomiędzy rodzajem utworów, jakie zabrzmiały podczas sprawowanych liturgii, a tymi, jakie towarzyszyły wydarzeniom pozaliturgicznym.

Po przedstawieniu przez ks. dr. M. Białkowskiego ogłoszeń dotyczących spraw organizacyjnych oraz krótkiej próbie śpiewu, przygotowującej obecnych do wieczornej Eucharystii, wszyscy udali się na kolację do seminaryjnego refektarza.

Po niej czekało nas kulminacyjne wydarzenie tego pierwszego dnia zjazdu — uroczysta Msza św. w przepięknie położonej na Ostrowie Tumskim bazylice archikatedralnej Świętych Apostołów Piotra i Pawła, której przewodniczył ks. abp Stanisław Gądecki. Podczas jej sprawowania ks. arcybiskup wygłosił do nas, muzyków kościelnych, swoje pasterskie słowo. Sprawowana przez metropolitę poznańskiego Msza św. stała się jednocześnie okazją do wręczenia III już medalu Stowarzyszenia Polskich Muzyków Kościelnych *Per musicam ad fidem*. W tym roku, na wniosek Zarządu SPMK, Kapituła Medalu przyznała go ks. prof. dr. hab. S. Ziemiańskiemu SJ. W uzasadnieniu swojej decyzji członkowie Kapituły napisali m.in.: „Zasługi Księdza Profesora na polu muzyki kościelnej w Polsce są godne podkreślenia i wyróżnienia. Na szczególne podkreślenie zasługuje niezwykle bogata twórczość kompozytorska Czcigodnego Laureata. Jego pieśni obejmujące szeroki zakres tematyczny, znane i śpiewane w naszych świątyniach, na trwałe weszły do repertuaru polskiej pieśni kościelnej. Twórczość ta — niezwykle cenna — zasługuje na najwyższe uznanie”. Decyzja Kapituły została przyjęta rześzystymi brawami, a laureat nie ukrywał swojego wzruszenia z otrzymanego wyróżnienia.

Pierwszy dzień zjazdu zakończyło wspólne spotkanie towarzyskie, podczas którego mieliśmy dużo czasu dla siebie, aby ze sobą się spotkać i w atmosferze radości porozmawiać na różne tematy dotyczące naszego życia artystycznego i nie tylko...

Drugi dzień rozpoczęliśmy celebracją Mszy św. i Jutrzni. Wszystko odbyło się w kaplicy Wydziału Teologicznego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Liturgii przewodniczył ks. prof. dr hab. S. Ziemiański SJ, a homilię wygłosił ks. dr J. Waloszek.

Po wspólnym śniadaniu rozpoczęła się I sesja naukowa, którą poprowadził prof. dr hab. Cz. Grajewski. Tematyka tej sesji oscylowała wokół wybranych źródeł pieśni kościelnych obecnych w naszej polskiej tradycji. Jako pierwszy wystąpił ks. dr W. Kałamarniczak CM z wykładem zatytułowanym *Problematyka źródłoznawcza w kontekście „Śpiewnika kościelnego” ks. Jana Siedleckiego*. Z kolei z pieśniami o tema-

tyce maryjnej i patriotycznej w źródłach z XX w. zapoznał nas w swoim wystąpieniu ks. dr hab. S. Garnczarski. Ostatnim prelegentem tej sesji był ks. prof. dr hab. A. Reginek, który wygłosił referat na temat: *Nieznany „Zbiór pieśni całorocznych” (1811–1821) w świetle badań źródłoznawczych*. Po wygłoszonych referatach nastąpiła ożywiona dyskusja.

Po przerwie na kawę rozpoczęła się II sesja, poprowadzona tym razem przez ks. dr. D. Smolarka SAC. W ramach tej sesji uczestnicy zjazdu wysłuchali dwóch wykładów. Pierwszy pt.: *Cum adhuc iuvenculus essem. Co wynika z listu Notkera do biskupa Liutwarda* wygłosił prof. dr hab. Cz. Grajewski. W drugim s. mgr B. Tkocz AM przedłożyła słuchaczom referat na temat: *Życie muzyczne w Zgromadzeniu Sióstr Służebniczek NMP (śląskich) w latach 1866–2016. Zarys problematyki*.

Po podsumowaniu całej konferencji udaliśmy się wszyscy na wspólny obiad. Środowe popołudnie naszego zjazdu było poświęcone zwiedzaniu najpiękniejszych zabytków Poznania, m.in. Bramy Poznania — nowoczesnego kompleksu obiektów zlokalizowanych w najstarszej części miasta, nad rzeką Cybiną, w sąsiedztwie katedry. Brama Poznania to pierwsze w Polsce centrum interpretacji dziedzictwa, które przy pomocy nowych technologii łączy opowieść o dziejach katedralnej wyspy oraz rozwoju miasta Poznania z narracją o początkach Państwa Polskiego — wspólnoty, której kolebką jest Ostrów Tumski. Zwieńczeniem artystycznych wrażeń tego dnia stał się koncert, jaki zabrzmiał w kaplicy Wydziału Teologicznego UAM. Jego bohaterami były trzy zespoły wokalne: Schola gregoriańska *Canticum cordium* pod kierunkiem ks. M. Białkowskiego, zespół dziewczęcy *Tutti Santi* pod dyrekcją J. Niemier oraz zespół wokalny *Minimus*, którego kierownikiem artystycznym jest S. Raczyńska. Całość poprowadził ks. Sz. Bajon. Drugi, najdłuższy dzień naszego zjazdu, zakończyła wspólna kolacja, która przedłużyła się na wieczorne biesiadowanie i niekończące się rozmowy.

Trzeci dzień zjazdu — liturgiczne wspomnienie Matki Bożej Bolesnej — zainicjowaliśmy celebracją Eucharystii, której przewodniczył ks. bp dr S. Cichy. Przybył on na nasze spotkanie jako Przewodniczący Podkomisji ds. Muzyki Kościelnej. Oprócz wygłoszonej do nas homilii, poruszającej temat naszego powołania jako muzyków kościelnych, podczas przedpołudniowych obrad przedstawił nam efekt całorocznej pracy swojej Podkomisji. Jej owocem jest zatwierdzenie przez Komisję ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski tekstu nowej instrukcji o muzyce kościelnej. Po dyskusji i licznych głosach z sali, wnoszących jeszcze pewne sugestie dotyczące tego dokumentu, ks. Prezes zakończył tę część programu. Na koniec dokonał on także podsumowania i zamknięcia tego rocznego zjazdu.

Tym samym XVII Zjazd Stowarzyszenia Polskich Muzyków Kościelnych przeszedł do historii. W opinii uczestników był on bardzo udany i owocny. Przede wszystkim, jak zawsze, stał się okazją do wspólnego spotkania oraz wymiany doświadczeń, jakie stanowią codzienne życie muzyków kościelnych. Pozwolił też na przeżycie

pięknie sprawowanych liturgii, do czego przyczynili się zarówno organizatorzy, jak i osoby odpowiedzialne w Stowarzyszeniu za przygotowanie celebracji liturgicznych podczas naszych zjazdów. Należą do nich: mgr B. Tomala (kantor SPMK), ks. dr J. Waloszek (przygotowanie książeczki zjazdowej) oraz mgr J. Chudalla (ko-rekta). Nie sposób w tym miejscu nie wspomnieć także mgr. B. Stępnia, który swoimi kompozycjami antyfon do Liturgii godzin niezmiernie ubogacił ich celebracje. Serdecznie dziękujemy organizatorom i gospodarzom tegorocznego zjazdu w Poznaniu za ich gościnne serca i za wszystko, co nam zgotowali podczas tych dni.

S. M. Dolores Nowak PDDM

VI Tarnowskie Dni Cecyliańskie

(Tarnów, 19–26 listopada 2016 r.)

W Tarnowie już po raz szósty odbyły się Tarnowskie Dni Cecyliańskie w związku z przypadającym corocznie liturgicznym wspomnieniem św. Cecylii — patronki muzyki kościelnej. Ich głównym organizatorem był Wydział Muzyki Kościelnej Kurii Diecezjalnej w Tarnowie. W organizację tego przedsięwzięcia włączyli się także: Wydział Teologiczny Sekcja w Tarnowie Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, Diecezjalne Studium Organistowskie im. ks. K. Pasionka w Tarnowie, Zespół Szkół Muzycznych im. I.J. Paderewskiego w Tarnowie, Chłopięcy Chór Katedralny *Pueri Cantores Tarnovienses*, parafia katedralna pw. Narodzenia NMP w Tarnowie oraz parafia pw. NSPJ w Tarnowie. Patronat nad wszystkimi wydarzeniami artystycznymi objął biskup tarnowski Andrzej Jeż. Od strony finansowej wydarzenia wsparła Gmina Miasta Tarnów. Punktem centralnym tegorocznych Tarnowskich Dni Cecyliańskich było błogosławieństwo nowo wybudowanych — w kościele Najświętszego Serca Pana Jezusa w Tarnowie — romantycznych organów piszczalkowych w stylistyce francuskich organów II połowy XIX w., które budował Aristide Cavaille-Coll (uważany za największego organistę swoich czasów).

VI Tarnowskie Dni Cecyliańskie rozpoczęły się 19 listopada (tj. sobota) audycją organową uczniów Diecezjalnego Studium Organistowskiego w Tarnowie i Zespołu Szkół Muzycznych w Tarnowie. Koncert odbył się w sali organowej Diecezjalnego Studium Organistowskiego o godz. 11.30, a swoją obecnością środowisko szkolne licznie zebrane w sali koncertowej zaszczylił światowej klasy organista mieszkający na co dzień w Brukseli Karol Gołębiowski. W ramach audycji zaprezentowali się młodzi adepci sztuki organowej z Zespołu Szkół Muzycznych w Tarnowie: Grzegorz Wijas (klasa organów mgr Elżbiety Maciejowskiej) i Stanisław Cygan (klasa organów mgra Wiesława Kaczora) oraz z Diecezjalnego Studium Or-

ganistowskiego w Tarnowie: Łukasz Czuchra oraz Paweł Nowak (klasa organów mgra W. Kaczora) oraz Marcin Surdziel (klasa organów ks. dra Grzegorz Piekarza). Całość poprowadził piszący te słowa.

Przedpołudniowa audycja była zaledwie małym preludium do wieczornego recitalu organowego Karola Gołębiowskiego w kościele pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Tarnowie. Był to pierwszy oficjalny recital w wykonaniu tej klasy wirtuoza gry na organach na jeszcze niepobłogosławionych organach. Recital rozpoczął się o godz. 18.45 (po Mszy św. wieczornej). Program recitalu przedstawiał się następująco: Jan Sebastian Bach (1685–1750) — *Toccatą i fugę d-moll* BWV 565 oraz *Arioso* BWV 146; Felix Borowski (1872–1956) — *III Sonata d-moll (Allegro con spirit, Intermezzo, Andante, Andante maestoso – Allegro vivace)*; Cesar Franck (1822–1890) — *Prélude, fugue, variation*; Eugéne Gigout (1844–1925) — *Toccatą*; Léon Boellmann (1862–1897) — *Prière à Notre Dame* i *Toccatą z Suity Gotyckiej*. Zgromadzeni licznie wierni i melomanii (ok. 300 osób) nie mogli wyjść z zachwytu nad pięknem i bogactwem brzmienia wybudowanych z wielkim poświęceniem i ofiarnością tutejszych parafian nowych organów. Warto tu wspomnieć, że wykonawca zachwycony brzmieniem instrumentu postanowił w październiku b.r. nagrać płytę CD z dziełami romantycznymi mistrzów tamtego okresu. Promocja tej płyty odbyła się w ramach niniejszego recitalu artysty, która też była wspaniałym upominkiem dla zebranych na koncercie w świątyni wiernych. Natomiast sam artysta wyraził się o organach, że jest to obecnie najlepszy instrument w Polsce o tej stylistyce, jaki zna. Recital, na którym zebrało się wiele ponad 200 melomanów, poprowadził autor niniejszego sprawozdania.

Następnego dnia gościł w Tarnowie inny znany wirtuoz gry organowej, prof. Wiktor Łyjak z Kielc. On też miał możliwość wcześniej (w wakacje) zapoznać się z tarnowskim instrumentem. Zauroczony jego możliwościami, przyjechał do Tarnowa także w czasie VI Tarnowskich Dni Cecyliańskich ze swoim recitalem, który rozpoczął się o godz. 18.45. Program przedstawiał się następująco: Johann Sebastian Bach (1685–1750) — *Preludium i fugę a-moll* BWV 543 oraz chorał *Allein Gott in der Höh' sei Ehr'* BWV 662; César Franck (1822–1890) — *II Chorał h-moll*; Konstanty Gorski (1859–1924) — *Fantazja f-moll*. Podobnie jak Karol Gołębiowski, nie krył swojego zachwytu nad nowym instrumentem. W recitalu uczestniczyło ponownie bardzo wielu melomanów (około 250 osób), a poprowadził go mgr Wojciech Szczerba — organista z tejże parafii.

W poniedziałek 21 listopada Tarnowskie Dni Cecyliańskie rozpoczęły się o godz. 10.00 (także w kościele NSPJ) warsztatami prowadzonymi przez światowej klasy wirtuoza gry organowej, prof. Juliana Gembalskiego z Akademii Muzycznej w Katowicach głównie dla uczniów Diecezjalnego Studium Organistowskiego w Tarnowie i Zespołu Szkół Muzycznych w Tarnowie. W warsztatach mogli wziąć udział też organiści, którzy już pełnią obowiązki organisty w swoich kościołach. Każdy chętny mógł na dobrym instrumencie choć przez chwilę popracować nad swoim

repertuarem pod okiem prof. Gembalskiego. Dla młodych adeptów gry na organach było to nieocenione i niezapomniane doświadczenie. Warsztaty trwały do 15.30 z godziną przerwą na obiad.

Wieczorem tego samego dnia przenieśliśmy się już o kilka poziomów wyżej w percepcji muzyki organowej, gdyż prof. Julian Gembalski sam zasiadł do instrumentu podczas swojego recitalu, który rozpoczął się o godz. 18.45. Program, który wykonał, był następujący: Johann Sebastian Bach (1685–1750) — *Preludium i fuga c-moll*, BWV 546; Julian Gembalski (1950) — Wariacje na temat pieśni kościelnej (improvizacja); Cesar Franck (1822–1890) — *Piece heroique*; Otto Olsson (1879–1964) — Trzy medytacje gregoriańskie op. 30: *Creator alme siderunt, O quod undis lacrimarum* i *Salve Regina*; Feliks Nowowiejski (1887–1946) — *Epilog aus der III Symphonie „Lourdes”*, op. 45 nr 3, i Julian Gembalski (1950) — *Musica sacra* (Improwizacja). O wielkim podziwieniu dla wykonawcy niech świadczy fakt, że konferansjer w czasie koncertu profesora poprosił jedną osobę spośród licznie zebranych melomanów (ok. 250 osób) o podanie tytułu jednej znanej pieśni liturgicznej. Los padł na pieśń: *Cóż Ci Jezu damy*. To, co następnie usłyszeliśmy w czasie improwizacji na podany temat, trudno jest oddać w jakichkolwiek słowach. Sam profesor nie krył uznania dla instrumentu i jego wykonawcy, stwierdzając, że jest to najlepszy instrument, jaki wyszedł z firmy organmistrzowskiej z Wołomina.

W liturgiczne wspomnienie św. Cecylii — 22 listopada (tj. wtorek) — przed południem w budynku Diecezjalnego Studium Organistowskiego im. ks. K. Pasionka w Tarnowie w tamtejszej sali organowej miał miejsce VI Ogólnopolski Konkurs Organowy Uczniów Diecezjalnych Studium Organistowskich. Na konkurs zgłosiło się 16 osób z pięciu ośrodków diecezjalnych kształcących organistów (z Opola, Kalisza, Łodzi, Gniezna i Tarnowa). Ostatecznie w konkursie wystąpiło 14 osób. *Jury* w składzie: prof. Julian Gembalski (Katowice) — przewodniczący, mgr Agnieszka Kosmecka (Gniezno), mgr Dawid Długosz (Łódź), Anna Sikora (Opole) i mgr Sławomir Barszcz (Tarnów) przyznało nagrody, które zostały ogłoszone dopiero wieczorem.

Wcześniej, bo o godzinie 18.00, wszyscy uczestnicy zebrali się w kościele NSPJ w Tarnowie na uroczystej Mszy św. ku czci św. Cecylii, której przewodniczył i homilię wygłosił ks. prof. Andrzej Zajac. Wszystkie śpiewy zostały przygotowane i wykonane przez Chłopięcy Chór Katedralny *Pueri Cantores Tarnovienses* (dyr. — ks. dr G. Piekarcz): na wejście — *Cecylia Panno śpiewna*; na przygotowanie darów — *Exultate Deo* (A. Scarlatti); na dziękczynienie: *O Boże dzięki składamy* (opr. ks. K. Pasionek); części stałe zostały wzięte z Mszy „*De Angelis*” (W. Menschick). Bezpośrednio po Mszy św. miał miejsce koncert muzyki chóralnej i organowej, który wykonał Chłopięcy Chór Katedralny oraz miejscowy organista, mgr Wojciech Szczerba. Program koncertu przedstawiał się następująco: chór mieszany: Tomas Luis de Victoria (1548–1611) — *O magnum misterium*; Tomas Luis de Victoria (1548–1611) — *Ave Maria*; Sergei Rachmaninow (1873–1943) — *Bogoroditse Devo*;

organy: César Franck — *Cantabile*; chór męski: Piotr Jańczak — *Pater noster*; opr. Henry Smith — *Ride the Chariot*; organy: Max Reger — *Gloria in excelsis*, op. 59; chór mieszany: Tadeusz Paciorkiewicz (1916–1998) — *Ave Regina caelorum*; Józef Świder (1930–2014) — *Do kraju tego*; Józef Świder (1930–2014) — *Modlitwa do Bogurodzicy* i Henryk J. Botor (1960) — *Alleluja*. Po koncercie nastąpił długo wyczekiwany szczególnie przez uczestników konkursu organowego moment ogłoszenia wyników. Jury postanowiło przyznać następujące nagrody i wyróżnienia: I miejsce *ex aequo* dla Mikołaja Szczęsnego z Opola (klasa organów mgr Anny Sikory) oraz dla Kingi Szaleckiej z Tarnowa (klasa organów mgr Wiesława Kaczora); II miejsce dla Macieja Alberta z Opola (klasa organów mgr Anny Sikory); III miejsce dla Pauliny Bartkowiak z Gniezna (klasa organów mgr Jakuba Pankowiaka) i dwa wyróżnienia: dla Szymona Marzoga z Opola (klasa organów mgr Gabrieli Czurlok) oraz Aleksandry Wojciechowskiej z Gniezna (klasa organów mgr Agnieszki Kosmeckiej). Każdy z wykonawców oprócz pamiątkowych dyplomów, skromnych upominków z Biura Promocji Miasta Tarnowa otrzymał także nagrodę, którą była monografia *Joann Sebastian Bach* Christopa Wolffa.

Kolejny dzień VI Tarnowskich Dni Cecylianckich przyniósł pewne *novum*, bowiem po raz pierwszy w ich ramach została zorganizowana konferencja naukowa zatytułowana *Wokół nowych organów w kościele pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa*. Konferencja odbyła się w sali organowej Diecezjalnego Studium Organistowskiego w Tarnowie w godz. 10.00–16.30 (z godzinną przerwą o 13.00). W konferencji, której *spiritus movens* był mgr Paweł Pasternak, zostały przedstawione następujące referaty: dr hab. Jarosław Wróblewski (Warszawa) — *Romantyczne organy francuskie* (nie został wygłoszony, ale będzie drukowany); ks. dr Ryszard Banach (Tarnów) — *Początki kościoła Najświętszego Serca Pana Jezusa w Tarnowie i jego budowniczy, bł. ks. Roman Sitko*; Piotr Matoga (Kraków) — *Działalność organmistrzów Żebrowskich i pierwsze organy w kościele NSPJ w Tarnowie*; mgr Paweł Pasternak (Warszawa) — *Tadeusz Rajkowski i jego „opus vitae” — organy w kościele NSPJ w Tarnowie*; mgr Wojciech Szczerba (Tarnów) — *Nowe organy w kościele NSPJ w Tarnowie*; dr Michał Szostak (Licheń) — *Wielkie organy bazyliki w Licheniu w zestawieniu z największymi organami świata*; dr Andrzej Gładysz (Lublin) — *Organ dekanatu pilzneńskiego do 1786 roku*; mgr Michał Wieczorek (Tarnów) — *Organ dekanatu Tarnów-Wschód*; ks. dr Andrzej Dudek (Tarnów) — *Akompaniament muzyczny w liturgii końca XIX w. i obecnie*.

Kwintesencją tego dnia — podobnie jak i poprzednich — był recital organowy w kościele NSPJ w Tarnowie, tym razem w wykonaniu dra hab. Jarosława Wróblewskiego z Uniwersytetu im. F. Chopina z Warszawy. Tradycyjnie rozpoczął się on o godz. 18.45 i zawierał następujący program: Marian Sawa (1937–2005) — *Ave Maris Stella*; Jehann Alain (1911–1940) — *Postlude pour l’Office de Complies* oraz *Litanie*; Mario Enrico Bossi (1861–1925) — *Ave Maria* op. 104, nr 2; Ottorino Respighi (1879–1936) — *Preludio in La minore sopra un Corale di Bach „Ich*

hab' mein Sach Gott Heimgestellt"; Eugeniusz Walkiewicz (1880–1946) — *Adagio*; Louis Vierne (1870–1937) — *Stèle pour un enfant défunt z Triptyque* op. 58; César Franck (1822–1890) — *Chorał a-moll*. Po koncercie sam wykonawca wyrażał się bardzo pochlebnie o nowym instrumencie, stwierdzając m.in., że jest bardzo inspirującym, świetnie nadającym się do wykonywania muzyki romantycznej.

Ostatnim punktem i chyba bezsprzecznie kulminacyjnym tegorocznych obchodów było błogosławieństwo nowo wybudowanych organów w kościele NSPJ w Tarnowie. Uroczystość ta miała miejsce 26 listopada (tj. sobota), a więc już w wigilię I niedzieli Adwentu podczas Mszy św. o godz. 18.00. I tu najpierw trzeba wspomnieć o samym instrumencie i genezie jego powstania. Pomysł dotyczący budowy nowego instrumentu zrodził się w 2009 r. za sprawą ks. prałata Antoniego Bielaka — proboszcza w tamtejszej wspólnotce. Parafia wtedy stanęła naprzeciw wyzwania wyremontowania bardzo zaniedbanych 77-głosowych organów pneumatycznych Tadeusza Rajkowskiego z Włocławka. Koszt kapitalnego remontu oszacowano na ok. 450 tys. zł. Zdecydowano wtedy, że korzystniej będzie wybudować nowe organy. Spośród ofert, które zostały zgłoszone do konkursu (5 firm), wygrała firma Dariusza Zycha z Wołomina. Firmy przystępujące do konkursu miały narzuconą dyspozycję organów (autor: Krzysztof Siewkowski), które miały swoim brzmieniem i budową nawiązywać do romantycznych organów francuskiego organmistrza z II połowy XIX w. Aristide'a Covaille-Coll'a. Umowę podpisano w 2010 r., a jej zrealizowania doczekaliśmy się w 2016 r., kiedy to w czerwcu nastąpił komisyjny odbiór instrumentu. Według oceny fachowców, którzy mieli możliwość zasiąść do tego instrumentu, jest to jeden z najlepszych instrumentów w Polsce w tej stylistyce.

Instrument został pobłogosławiony przez ks. bp. Andrzeja Jeża w czasie Mszy św., na której było zebranych wielu kapłanów zaproszonych przez obecnego proboszcza — ks. dra Adama Kardysia, wiernych i miłośników muzyki organowej. W czasie liturgii śpiewała schola gregoriańska Chłopięcego Chóru Katedralnego (dyr. ks. dr G. Piekarz): na wejście — *Rorate caeli* i na Komunię: *Ave verum*. Przy organach zasiadł mgr Wojciech Szczerba (do części stałych: *Msza Jubileuszowa* ks. K. Pasionka), natomiast pozostałe części wykonał dr Henryk J. Botor z Tych, improwizując do pieśni liturgicznych. Po zakończonej Mszy św. recital H. Batora był swoistym zwieńczeniem całych obchodów cecylikańskich. Artysta zgodził się, by w czasie recitalu zabrzmiała symfonia składająca się z czterech części (*Allegro*, *Adagio*, *Scherzo* i *Finale*) zaimprowizowana przez samego artystę, na temat, który podał przed samym koncertem ks. bp Andrzej Jeż. Tematem był hymn *Bogurodzica*. Usłyszeliśmy przepiękny, monumentalny utwór ukazujący całą niemalże historię narodu polskiego oplecioną jak nić *Bogurodzicą*. Sam artysta po koncercie nie ukrywał swojej fascynacji instrumentem, stwierdzając, że nie zna lepszego instrumentu w Polsce o tej stylistyce.

VI Tarnowskie Dni Cecylikańskie przeszły do historii. W tym miejscu chce się zawołać: *Ad maximam Dei gloriam et sanctificandem populi*. I choć wszystko, co

posiadamy, jest darem, który otrzymujemy od kochającego nas Boga Ojca, to jednak trzeba tu wyrazić wdzięczność wszystkim instytucjom i osobom, które przyczyniły się do uświetnienia i sprawnego przebiegu kolejnych już Dni Cecyliiańskich w Tarnowie. W sposób szczególny chciałbym tu wspomnieć najbliższych współpracowników, na których zawsze można liczyć: organistę bazyliki katedralnej — mgra Sławomira Barszcza, organistę z Szynwałdu — mgra Wiesława Kaczora oraz organistę z kościoła pw. NSPJ w Tarnowie — mgra Wojciecha Szczerbę. Wszystkim — wymienionych i niewymienionych — w miarę ich zaangażowania niech Pan Bóg wynagrodzi. *Deo gratias!*

Ks. Grzegorz Piekarz

Jubileusz 60-lecia Instytutu Muzykologii KUL

(1–2 grudnia 2016 r., Lublin)

Każdy jubileusz jest wdzięcznym wspomnianiem przeszłości, radosnym przeżywaniem terażniejszości i ufny otwieraniem się na przyszłość. Wymienione powody stały się ważnym motywem społeczności akademickiej Instytutu Muzykologii KUL do radosnego świętowania 60-lecia istnienia i działalności tego Instytutu. Z tej też okazji w dniach 1–2 grudnia 2016 r. zorganizowano główne uroczystości diamentowego jubileuszu, które z uwagi na przygotowany, bogaty program rozłożone zostały na dwa dni. Pierwszy z nich miał charakter galowy, który obejmował oficjalne otwarcie jubileuszu (Aula C-1031) przez Dziekana Wydziału Teologii KUL, ks. dr. hab. Sławomira Nowosada, prof. KUL, oraz odczytanie przez niego specjalnego listu gratulacyjnego, wystosowanego z tej okazji przez Rektora KUL, ks. prof. dr. hab. Antoniego Dębińskiego. Zarówno Rektor, jak i Dziekan zgodnie podkreślili ważną rolę Instytutu Muzykologii nie tylko w strukturach Uniwersytetu, ale także jego znaczenie na arenie krajowej i międzynarodowej. Wskazali m.in. na dokonane w ciągu minionych lat jego działalności przeobrażenia i wysiłki związane z funkcjonowaniem tej jednostki naukowo-dydaktycznej, uwieńczone ostatecznie równouprawnieniem muzykologii lubelskiej z innymi podobnymi placówkami naukowymi w Polsce (UJ, UW), czego dowodem był przyznany mu w 2002 r. odpowiedni certyfikat jakości kształcenia. Kolejnym punktem było wystąpienie przedstawiciela IM KUL, ks. dr. hab. Piotra Wiśniewskiego, który powitał przybyłych absolwentów i zaproszonych gości, podziękował władzom KUL i Wydziału Teologii za troskę i wspieranie Instytutu Muzykologii oraz poprosił ks. prof. dr. hab. Jana Chwałka, pierwszego absolwenta muzykologii KUL, do przypomnienia wszystkim zgromadzonym początków konstituowania się Instytutu. Ks. Chwałek z właściwą sobie swadą przybliżył obecnym pierwsze lata funkcjonowania Instytutu, posługując się archiwalnymi zdjęciami. Nie obyło się — rzecz jasna — bez

wspomnień przybyłych absolwentów, w „imieniu” których przemówił dr Jan Gładysz z Tuchowa. W dalszej części z wielką uwagą wysłuchano okolicznościowego, interesującego wykładu dr. hab. Tomasza Jeża z Instytutu Muzykologii Uniwersytetu Warszawskiego, zatytułowanego *Mecenat muzyczny Habsburgów na jezuickim Śląsku*. O tym, z jak wielkim aplauzem przyjęto jego wystąpienie, świadczyły gromkie brawa i toczone z prelegentem dalsze rozmowy w kularach. T. Jeż składając przy tej okazji serdeczne gratulacje Instytutowi Muzykologii KUL, nie omieszkał być przypomnieć pewnych związków muzykologii lubelskiej i warszawskiej, wskazując na osobę ks. prof. dr. hab. Hieronima Feichta — założyciela IM KUL, wówczas związanego z UW. Punktem kulminacyjnym tego dnia była uroczysta Msza św. w kościele akademickim KUL (o godz. 12.30), której przewodniczył Dziekan Wydziału Teologii KUL, ks. dr hab. Sławomir Nowosad, prof. KUL, a homilię pełną muzycznych odniesień wygłosił poproszony o to absolwent IM KUL, ks. dr Wiesław Hudek — wykładowca w Akademii Muzycznej w Katowicach. Uczestniczącym w Eucharystii pomagał się modlić Chór Instytutu Muzykologii KUL pod batutą dr. hab. szt. Grzegorza Pecki, prof. KUL, oraz *Schola Gregoriana* Instytutu Muzykologii KUL pod kierunkiem dr hab. Beaty Bodzioch. Na organach akompaniował ks. mgr lic. Łukasz Kutrowski, absolwent IM KUL. Zwieńczeniem pierwszego dnia świętowania, jego muzycznym akcentem, był popołudniowy koncert w Auli Kard. St. Wyszyńskiego (o godz. 17.00) w wykonaniu pracowników Katedry Dydaktyki Muzycznej i studentów IM KUL, podczas którego zaprezentowano dzieła wybranych kompozytorów polskich i zagranicznych. Szczegółowy program obejmował następujące utwory:

- 1) Anton Bruckner, *Te Deum*, cz. I, *Te Deum laudamus in C major*, wyk. Chór Instytutu Muzykologii KUL, dyr. Grzegorz Pecka, soliści: Magdalena Jemioła, sopran; Małgorzata Papiewska, mezzosopran; Andrzej Gładysz, tenor.
- 2) Charles Tournemire, *Variation sur Victimae Paschali Laudes*, wyk. Stanisław Dziwiszek, organy.
- 3) Józef Wieniawski, *Mazurek Es-dur* op. 23 nr 8, wyk. Agnieszka Schulz-Brzyska, fortepian.
- 4) Józef Kromolicki, *Temat, wariacje i fuga* op. 34, wyk. Elżbieta Charlińska, organy.
- 5) Carl Orff, *Carmina Burana, Stetit puella* i *In trutina*, wyk. Iwona Sawulska, sopran; Agnieszka Schulz-Brzyska, fortepian.
- 6) Felix Mendelssohn Bartholdy, *Sonata B-dur* op. 65 nr 4; wyk. Jadwiga Kowalska, organy.

Drugi dzień jubileuszowych uroczystości miał charakter sesji naukowej, zatytułowanej: *Wokół problematyki badań Instytutu Muzykologii KUL*. Jej harmonogram został pomyślany w taki sposób, aby zaprezentować działalność naukową i dorobek wszystkich dotychczasowych katedr Instytutu, zarówno istniejących, jak i już nieistniejących, wraz z wygłoszeniem referatu na wybrany temat przez jednego z pracowników danej katedry. Sesję otworzyła dr hab. Maria Szymanowicz, prof. KUL — Dyrektor Instytutu Muzykologii, pozdrawiając wszystkich przybyłych i wyrażając

radość z ich obecności pomimo dość trudnych warunków pogodowych. Następnie w trzech kolejnych blokach, którym przewodniczyli młodszy pracownicy naukowo-dydaktyczni Instytutu Muzykologii, zaprezentowano poszczególne katedry. Szczegółowy porządek obrad przedstawiał się następująco:

Blok I — przewodniczenie: dr Kinga Strycharz-Bogacz

9.15 Katedra Polifonii Religijnej

Ks. dr hab. Piotr Wiśniewski: Dorobek Katedry

Ks. dr Dariusz Smolarek: Referat — *Muzyka instrumentalna XVIII wieku w zbiorach archiwów kościelnych*

10.00 Katedra Instrumentologii

Dr hab. Maria Szymanowicz, prof. KUL: Dorobek Katedry

Ks. dr Piotr Dębski: Referat — *Organy w kościołach na terenie Dolnego Śląska (prace konserwatorskie i aktualny stan badań)*

10.45 Przerwa

Blok II — przewodniczenie: ks. dr Dariusz Smolarek SAC

11.30 Katedra Etnomuzykologii i Hymnologii

Dr Kinga Strycharz-Bogacz: Dorobek Katedry

Dr Tomasz Rokosz: Referat — *Pieśni sobótkowe jako składnik kodu muzycznego obrzędu*

12.15 Katedra Dydaktyki Muzycznej

Dr hab. Elżbieta Charlińska: Dorobek Katedry

Dr hab. Agnieszka Schulz-Brzyska: Referat — *Andrzej Nikodemowicz — klasyczny romantyk współczesności*

13.00 Przerwa

Blok III — przewodniczenie, dr Kinga Krzymowska-Szacoń

15.00 Katedra Monodii Liturgicznej

Dr hab. Beata Bodzioch: Dorobek Katedry

Ks. prof. dr hab. Ireneusz Pawlak: Referat — *Tragedii Kyrie ciąg dalszy*

15.45 Katedra Teorii i Historii Muzyki Średniowiecza

Ks. dr Lucjan Dyka: Dorobek Katedry;

Referat — *Co Gaudencjusz dał Kasjodorowi?*

16.30 Katedra Hermeneutyki i Krytyki Muzycznej

Dr Miłosz Aleksandrowicz: Dorobek Katedry

Dr hab. Barbara Gogol-Drożniakiewicz: Referat — *Europejskie oblicze kultury muzycznej Bydgoszczy (1446–1939)*

17.15 Dr Andrzej Gładysz: *Z działalności Koła Naukowego Studentów*

Muzykologii

Z powodu nieobecności B. Gogol-Drożniakiewicz nadesłany przez nią referat odczytała K. Krzymowska-Szacoń.

Obchody Jubileuszu podsumował ks. Piotr Wiśniewski, który raz jeszcze podziękował za udział we wspólnym świętowaniu wszystkim przybyłym absolwentom i gościom oraz wyraził nadzieję na kolejne tego typu spotkanie w przyszłości.

Ks. Piotr Wiśniewski

Wręczenie diecezjalnej nagrody za działalność muzyczną prof. dr. hab. Remigiuszowi Pośpiechowi

(Opole, 10 grudnia 2016 r.)

Za całokształt 30-letniej działalności dydaktyczno-naukowej w zakresie muzyki kościelnej został odznaczony nagrodą *Hyacinthus Opoliensis 2016* prof. dr hab. Remigiusz Pośpiech. Uroczystość wręczenia nagrody miała miejsce w Muzeum Diecezjalnym 10 grudnia 2016 r. Nagroda ta została ustanowiona dla katolików świeckich za ich zasługi i dokonania dla diecezji opolskiej. W tym wypadku nagrodzono działalność w rozwijaniu kultury muzycznej i całokształt dydaktyczno-naukowej pracy prof. R. Pośpiecha w Opolu.

W wygłoszonej laudacji ks. prof. H. Sobeczko, długoletni przełożony Laureata, wymienił jego najważniejsze osiągnięcia, które wydają się być tak wielkie, że „mogą już dziś wypełnić życie kilku osobom, a może jeszcze dokonać wiele, bo jest w sile wieku. Urodził się 59 lat temu w Wodzisławiu Śląskim, dlatego zna bogate tradycje śląskiej kultury muzycznej i naukowo ją bada i stale rozwija”. Swoje korzenie zapuścił w Opolu 31 lat temu (1985 r.). Bardzo potrzebny był w tym czasie fachowy kierownik i organizator Studium Muzyki Kościelnej przy Instytucie Teologiczno-Pastoralnym, Filii KUL w Opolu, który był w stanie opracować program nauczania i zamienić ówczesne studium organistowskie w prawdziwą szkołę organistowską. Kierował nią przez 21 lat (do 2006 r.). W tym okresie zorganizował także od podstaw bibliotekę i czytelnię dla Studium Muzyki Kościelnej z bogatym księgozbiorem specjalistycznym, prenumeratą kilkunastu czasopism oraz liczącą kilkaset pozycji kolekcją płyt CD. Jako kierownik Studium promował 120 absolwentów, dobrych organistów i muzyków kościelnych, którzy stale przyczyniają się do rozwoju kultury muzycznej w naszej diecezji. Już to samo jest wystarczającym powodem udzielonej nagrody.

Od początku istnienia Uniwersytetu Opolskiego, czyli od 22 lat, pracuje również na Wydziale Teologicznym UO. Najpierw na stanowisku adiunkta i kierownika Katedry Muzyki Kościelnej i Wychowania Muzycznego, następnie przez dwie

kadencji pełnił obowiązki prodziekana Wydziału Teologicznego UO (2001–2008). W 2004 r. uzyskał na naszym Wydziale Teologicznym stopień naukowy doktora habilitowanego i od 2009 r. został zastępcą dyrektora nowo powołanego Instytutu Liturgii, Muzyki i Sztuki Sakralnej. Aktualnie prof. Pośpiech pracuje na stanowisku profesora nadzwyczajnego w Uniwersytecie Opolskim, a od 10 lat także na Uniwersytecie Wrocławskim. Uwieńczeniem dotychczasowej pracy naukowej stał się otrzymany z rąk prezydenta Bronisława Komorowskiego w 2015 r. tytuł naukowy profesora nauk humanistycznych.

Jedną z naukowych pasji Profesora była zawsze praca redakcyjna, zwłaszcza redagowanie czasopism dla muzyków kościelnych. Przez osiem lat (1986–1994) był redaktorem wydawanego w Opolu biuletynu pt. „Muzyka w Liturgii”, natomiast od ponad 20 lat jest zastępcą redaktora naczelnego oraz redaktorem działu muzycznego wydawanego przez opolski Wydział Teologiczny półrocznika naukowego „Liturgia Sacra. Liturgia – Musica – Ars”. Dotąd ukazało się 47 numerów, a na liście ministerialnej czasopismo zostało wysoko ocenione i przyznano mu 10 punktów.

Bogaty jest również dorobek naukowy prof. R. Pośpiecha. Jest autorem kilkunastu pozycji książkowych i wydań źródłowych, około 100 artykułów naukowych i tyle samo artykułów popularnonaukowych, sprawozdań i recenzji, a także szeregu programów koncertowych i audycji radiowych poświęconych muzyce religijnej. W badaniach naukowych koncentruje się na wielogłosowej muzyce religijnej okresu baroku i klasycyzmu. Zajmuje się ponadto dziejami śląskiej kultury muzycznej oraz problematyką muzyki liturgicznej po Soborze Watykańskim II. Od 2003 r. odrębnym polem pracy naukowej stały się źródła muzyczne Jasnej Góry. Jest przewodniczącym Zespołu Naukowo-Redakcyjnego Jasnogórskich Muzykaliów przy Stowarzyszeniu „Kapela Jasnogórska”, a także inicjatorem i redaktorem naukowym serii *Musica Claromontana — Studia*, wydawanej we współpracy Jasnej Góry z Wydziałem Teologicznym UO.

Prof. R. Pośpiech wysoko oceniany jest w środowisku naukowym w kraju i za granicą. Należy do ponad 20 stowarzyszeń naukowych i zespołów redakcyjnych krajowych i zagranicznych. O ogólnopolskim jego znaczeniu świadczy fakt, że w ubiegłym roku został wybrany na członka i wiceprzewodniczącego Komitetu Nauk o Sztuce Polskiej Akademii Naukowej, a pod koniec 2016 r. do ministerialnej Centralnej Komisji ds. Stopni i Tytułu Naukowego.

Z okazji otrzymanej nagrody *Hyacinthus Opoliensis* redakcja „Liturgia Sacra” składa swojemu Szanownemu Współpracownikowi serdeczne gratulacje i życzy dalszych osiągnięć redakcyjnych i dydaktyczno-naukowych. *Ad multos annos!*

Ks. Helmut J. Sobeczko

Powiew świeżości Muzeum Diecezjalnego w Opolu

Na mapie muzealnictwa w historii powojennej Polski blisko od trzech dekad znajduje się Muzeum Diecezjalne w Opolu, spełniające ważną funkcję ochrony, udostępniania i badania obiektów sakralnych materialnego dziedzictwa kulturowego Śląska Opolskiego, jakie znalazły się w jego kolekcji. Trzeba podkreślić, że poza typową dla muzeum rolą wystawienniczą instytucja ta jest również otwarta na wiele innych inicjatyw, wśród których najważniejszymi są organizowane tu liczne spotkania kulturalne przyczyniające się do integracji społeczności miasta Opolu i jego okolic oraz promocji szeroko rozumianego pierwiastka kulturotwórczego zwłaszcza wśród młodego pokolenia. To ważne miejsce istnieje dzięki zaangażowaniu abp. prof. dr. hab. Alfonsa Nossola, emerytowanego biskupa opolskiego, jego następcy — bpa dr. hab. Andrzeja Czai, dyrektora — ks. dr. hab. Piotra Maniurki i jego współpracowników.

Realizacja wielu ważnych przedsięwzięć (m.in. ponad 120 wystaw, koncertów, *etc.*) odbiła się w końcu na jego stronie materialnej i, jak setki podobnych mu w Polsce obiektów, opolskie muzeum musiało zostać poddane pewnym przemianom, by jego misja mogła sprostać idącym ku przyszłości wymaganiom i spełniać postawione u genezy powstania cele. Stąd też przez ostatnie dwa lata trwał tu wielki remont. Mimo zamknięcia obiektu i braku dostępu do niezwykle cennej w skali kraju kolekcji sakralnej sztuki średniowiecznej, malarstwa nowożytnego, rzemiosła artystycznego, czas ten był niezwykle pracowity. Remont przeprowadzono w dwóch etapach, co było możliwe dzięki pozytywnie rozpatrzonemu wnioskowi skierowanemu do Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego przy udziale diecezji opolskiej z przystąpieniem do ministerialnych programów wspierających działania muzealne i rozwój infrastruktury muzealnej. Dzięki temu placówka stała się przede wszystkim lepiej zabezpieczona, gdy chodzi o dobro eksponowanych w niej obiektów czy zapewnienie im odpowiednich warunków klimatycznych; zniwelowano dotychczasowe bariery architektoniczne dla zwiedzających przez zamontowanie zewnętrznej platformy dla osób starszych czy niepełnosprawnych oraz windy wewnętrznej obiektu. Podjęte przez ks. Piotra Maniurkę kroki, wspólnie z zaangażowaniem pracownika merytorycznego muzeum Kamila Adamusa, doprowadziły do finału, który wprowadził Muzeum Diecezjalne w Opolu na wyższy poziom w gronie polskich muzeów. Należy dodać, że mimo coraz większych możliwości pozyskiwania środków finansowych z wielu instytucji państwowych, funduszy czy szerokiej gamy sponsorów, wiele instytucji kultury wciąż boryka się z podstawowym problemem dostępności do zbiorów chociażby przez utrudnienia architektoniczne. Niewątpliwie to, co udało się osiągnąć z wymienionych powyżej zmian, jest jedynie namiastką w perspektywie poczynań, które dziś nadają obiektowi nowego blasku i służą owocniejszej promocji umieszczonych w nim zabytków sakralnych z terenów

diecezji opolskiej. Nie znaczy to, że muzeum może „spocząć na laurach” i że proces przemian został zakończony, gdyż, jak zawsze w tego typu poczynaniach, są one punktem zapalnym dla kolejnych inicjatyw mających zapewnić jeszcze lepsze warunki obiektom, ich ekspozycji oraz prowadzić badania naukowe i sprostać wymogom pewnego komfortu odbioru zabytków przez zwiedzających. Wspomnianym zmianom towarzyszą już pewne udogodnienia techniczne na terenie muzeum. Pojawily się zatem urządzenia przenośne z aplikacją mobilną, możliwą do pobrania również na telefon, dzięki którym można lepiej poznać historię obiektów kolekcji, przy jednoczesnym przemieszczaniu się, zaś w najbliższym czasie ukaże się drukiem katalog zabytków.

Efektom końcowym udziału muzeum w przytoczonych projektach i towarzyszących im przekształceniach była jego ponowna inauguracja, która nastąpiła 28 października 2016 r. Wydarzeniu towarzyszyło otwarcie wystawy *Śląsk — perły sztuki od gotyku po barok. Wystawa w jubileusz 1050-lecia chrześcijaństwa na ziemiach polskich*. Wśród zaproszonych gości obecny był bp Andrzej Czaja, ks. dr Ginter Żmuda — dyrektor Wydziału Finansowo-Gospodarczego Kurii Biskupiej, pracownicy Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu, muzealnicy z zaprzyjaźnionego Muzeum Ziemi Opolskiej w Opolu, nauczyciele i uczniowie szkół z miasta Opola oraz inni znamienici goście i osoby prywatne. Aranżacja wystawy stałej została odświeżona, wpisując się w trwający wspomniany jubileusz chrześcijaństwa w Polsce, o towarzyszącą jej prezentację najcenniejszych z terenu diecezji opolskiej kamiennych chrzcielnic.

Uroczystość rozpoczęła się na pierwszej z wystaw stałych, zwanej Salą Rzeźby, która poświęcona jest kolekcji rzeźby średniowiecznej. Przestrzeń tę wypełniają przede wszystkim dzieła snycerstwa gotyckiego, obiekty niegdyś istniejące samodzielnie czy tworzące pewne zespoły dzieł pochodzące z szaf gotyckich retabulów. Towarzyszą im również dzieła malarskie od gotyku po XVIII w. Wśród wielu interesujących eksponatów na szczególną uwagę zasługuje obraz renesansowy z przedstawieniem Chrystusa — *Salvator Mundi* — z plebanii kościoła p.w. św. Mikołaja w Ligocie Prószkowskiej autorstwa Joose van Cleve, czy barokowy obraz ze sceną Obrzezania Jezusa autorstwa Szymona Czechowicza. Nie można pominąć również pozyskanego niedawno bezcennego „przedstawiciela” średniowiecznego snycerstwa, tj. rzeźby Maryi z Dzieciątkiem z Bogacicy, która należy do grupy tzw. „Madonn na lwie”. Dzięki pozyskanym środkom finansowym rzeźbę udało się poddać pełnej konserwacji w jednej z pracowni konserwatorskich w Krakowie, czego owocem jest przywrócenie jej pierwotnej kolorystyki. W tej samej sali bardziej reprezentacyjną formę dla ekspozycji uzyskały m.in.: późnogotycka płaskorzeźba z szafy retabulum *Małej Świętej Rodziny* z parafii p.w. Wniebowzięcia NMP w Jaryszowie, czy dotychczas umieszczone w Sali Eucharystii dwa skrzydła z gotyckiego retabulum z przedstawieniem *Radości Maryi* z plebanii kościoła parafialnego p.w. św. Apos-

tołów Piotra i Pawła w Grzędzinie, które w obecnym zestawieniu z bliską jej stylowo rzeźbą gotycką nabierają właściwego sobie kontekstu historycznego. Co prawda w tej sali obecne jest również nowożytnie malarstwo religijne, wypełniające przeszerzeń ścian, jednak ich forma wystawiennicza i oświetlenie dobrze koresponduje z główną tematyką ekspozycji, co daje możliwość subtelnego odbioru każdego z dzieł mimo ich różnic stylowych.

Na pierwszym piętrze muzeum znajduje się druga wystawa stała, zwana Salą Eucharystii, gdzie można podziwiać przede wszystkim rzemiosło artystyczne wyrażone w postaci utensyliów liturgicznych, takich jak: kielichy mszalne, pateny, relikwiarze, pacyfikaly, monstrancje. Wszystkie one są dziełami śląskich warsztatów złotniczych, przede wszystkim z czasów od gotyku po późną nowożytność. Obecne jest również nowożytnie i współczesne malarstwo religijne. Do najcenniejszych i jednocześnie będących charakterystycznymi z uwagi na temat tożsamej z pobożnością Śląska Opolskiego dziełami są tu: figurka relikwiarzowa św. Anny Samotrzcę z kościoła p.w. św. Jerzego w Ostropie autorstwa Andreasa Heideckera oraz unikatowa w formie monstrancja barokowa z parafii p.w. Wszystkich Świętych w Gliwicach autorstwa Hansa Geорга Kolbego, której struktura kompozycyjna przedstawia wiążące się liście winnego krzewu, gdzie w centrum znajduje się kustodia z nadnaturalnej wielkości gronem, niesiona przez dwóch starotestamentowych, izraelskich zwiadowców z Ziemi Obiecanej. Wspomniane dwa obiekty są mikronową częścią zebranych, a z niezwykłą precyzją wykonanych liturgicznych precjozów. Dotychczasowa aranżacja w formie swobodnego skarbca pozostała w odnowionym muzeum bez zmian i uległa jedynie drobnym modyfikacjom. Do kolekcji włączono też czasowo wypożyczone depozyty ze zbiorów parafialnych, np. późnogotycką monstrancję wieżyczkową na co dzień znajdującą się w kościele p.w. Bartłomieja w Głogówku oraz znacznych rozmiarów późnogotycki krzyż relikwiarzowy z kościoła parafialnego p.w. św. Jana Ewangelisty w Paczkowie. Centralnym punktem pozostała niezmiennie gotycka rzeźba Chrystusa Ukrzyżowanego z kościoła p.w. Zwiastowania NMP w Biskupowie z kręgu Tilmanna (Dill) Riemenschneidera współlistniająca od samego początku z wierną kopią obrazu Matki Boskiej Opolskiej, której oryginał znajduje się w opolskim kościele katedralnym.

Dodatkowo wystawie towarzyszy prezentacja szat liturgicznych wraz z insygniami biskupimi pierwszego biskupa opolskiego, Franciszka Jopa, oraz pamiątki związane z obecnością św. Jana Pawła II w diecezji opolskiej. Dalszą ekspozycję szat liturgicznych z różnych epok stylowych można podziwiać w specjalnie zaprojektowanych gablotach wystawienniczych, umieszczonych na trakcie komunikacyjnym klatki schodowej. Najcenniejszym z obiektów jest tu bogato zdobiony gotycki pas z opolskiej katedry.

Zbliżający się jubileuszowy rok istnienia Muzeum Diecezjalnego w Opolu i poczynione ku niemu przygotowania, skłaniają do postawienia pytania o potrzebę

istnienia takich miejsc i formy dalszego ich rozwoju. Kultura Śląska Opolskiego, wyrażona także w obiektach sztuki sakralnej, jest świadkiem chrześcijańskiej tożsamości Europy, w której, bez względu na różne czynniki historyczne, gospodarcze, polityczne czy religijne, mają swój początek nasze osobiste korzenie. Stąd ma ona prawo do bycia zachowaną, pielęgnowaną i propagowaną na różnych płaszczyznach i w różnych środowiskach. I tej właśnie otwartości na potrzeby człowieka należy życzyć muzeum.

Robert Bartkowski

Recenzje i omówienia nadesłanych książek

LITURGIKA

STANISŁAW ARASZCZUK (oprac.), *Celebracja sakramentów i sakramentaliów. Materiały liturgiczno-pastoralne dla duchowieństwa i wiernych świeckich* (Biblioteka Diecezji Legnickiej 63), Legnica: Biblioteka im. Jana Pawła II Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Legnickiej, Diecezjalne Centrum Edukacyjne 2016, 253 s., ISBN 978-83-89204-60-8.

Każda czynność liturgiczna jest publicznym aktem kultu, nie zaś prywatną praktyką celebransą. Dlatego też musi ona być sprawowana w jedności nie tylko z lokalną wspólnotą, ale również z Kościołem w skali makro. Stąd niezwykle istotnym jest to, by liturgiczna posługa Kościoła cechowała się w najwyższym stopniu pięknem i wiernością regułom oraz zasadom przyjętym i zaakceptowanym przez właściwe instytucje. Jednakże dosyć często zdarza się, że *ars celebrandi*, czyli sztuka właściwego sposobu sprawowania liturgii, dalece odbiega od wskazanego przez Kościół ideału. Taki stan rzeczy z całą pewnością wynika z wielu czynników, wśród których niektóre są obiektywne i niezależne od celebransy, zaś inne wynikają z subiektywnego traktowania przepisów liturgicznych. Tymczasem kapłani, będąc szafarzami liturgicznych tajemnic, muszą pamiętać, że są sługami a nie właścicielami Bożych misterii i dlatego nie mogą dowolnie dysponować świętymi obrzędami. Sztuka przewodniczenia celebracji liturgii wymaga od kapłana posłuszeństwa wobec zasad podanych w zatwierdzonych księgach liturgicznych. Niniejsza książka stanowi cenną pomoc w odświeżeniu informacji dotyczących poprawnego celebrowania świętych tajemnic naszej wiary. Składa się ona z dwóch części: w pierwszej zamieszczono swoiste *vademecum* poprawnej celebracji odnowionej liturgii Kościoła. Z kolei część druga zawiera wprowadzenia teologiczno-pastoralne do poszczególnych ksiąg liturgicznych oraz dokumenty Kościoła dotyczące sposobu celebracji sakramentów i sakramentaliów. Zredagowana przez ks. prof. Stanisława Araszczuka

publikacja z całą pewnością może pomóc kapłanom odświeżyć istotne wiadomości dotyczące poprawnej *ars celebrandi*, zaś wiernym świeckim zrozumieć istotę obrzędów, ich symboliki oraz rządzących nimi praw.

ADAM HRABIA OCD (oprac.), *Jak uczestniczyć we Mszy Świętej? Wtajemniczenie w liturgię Mszy Świętej*, Piotrkowice: „Anelo” 2015, 150 s., ISBN 978-83-7923-000-6.

Książka stanowi zbiór dwunastu konferencji z rekolekcji liturgicznych wygłoszonych przez o. Adama Hrabie OCD. Każdy z rozdziałów/konferencji poświęcony jest konkretnej części Mszy św. Po ogólnym wprowadzeniu dotyczącym tajemnicy Eucharystii autor prowadzi czytelnika kolejno poprzez obrzędy wstępne, liturgię słowa, liturgię eucharystyczną, modlitwy eucharystyczne, obrzędy Komunii św. oraz obrzędy zakończenia. Każdy z rozdziałów obok wymiaru praktycznego stanowi bogatą refleksję teologiczną dotyczącą poszczególnych elementów Mszy św., które — choć zasadniczo każdemu są znane — dość często bywają nierozumiane, czy też zupełnie nie przyciągają uwagi wiernych, przez co pozostają właściwie nieznanne. Zaletą książki jest jej język: z jednej strony poprawny teologicznie, a z drugiej niezwykle prosty, przez co może trafić nie tylko do zaawansowanych adeptów świętej liturgii, ale i do każdego, który chciałby nieco świadomiej uczestniczyć w celebracji Eucharystii.

CZESŁAW KRAKOWIAK, *Wiara, Kościół, liturgia* (Prace Wydziału Teologii 170), Lublin: TN KUL 2016, 241 s., ISBN 978-83-7306-725-7.

Rzeczywistość wiary w ujęciu chrześcijańskim jest nierozdzielnie związana z Kościołem, jako wspólnotą wierzących, oraz z liturgią, z której wiara wyrasta i w której jest celebrowana. W przestrzeń relacji tych trzech rzeczywistości doskonale wpisuje się starożytny aksjomat: *Legem credendi lex statuat supplicandi* znany najczęściej jako *lex orandi – lex credendi – lex vivendi*, oznaczający wzajemne wpływanie na siebie prawa modlitwy, wiary i zasad życia. Niniejsza książka wybitnego lubelskiego liturgisty, ks. prof. Czesława Krakowiaka, dotyczy właśnie tych najistotniejszych przestrzeni życia chrześcijańskiego. Chociaż publikacja stanowi zbiór wcześniejszych artykułów autora, to jednak zostały one tak zestawione, że tworzą jedną logiczną i merytoryczną całość. W pierwszym rozdziale autor pochyla się nad wzajemną relacją wiary i liturgii. Następnie ukazane zostało miejsce *Credo* w różnych celebracjach liturgicznych (sakramenty i sakramentalia). W rozdziale trzecim ks. Krakowiak odwołując się do encykliki *Mediator Dei*, wskazuje istotne elementy reformy liturgicznej zapoczątkowanej przez papieża Piusa XII. Rozdział czwarty stanowi głęboko teologiczną medytację nad zawartą w liturgii eklezjologią. Kolejne dwa rozdziały odnoszą się kolejno do kwestii zgromadzenia liturgicznego oraz eklezjalnych posług duchownych i świeckich. Tematem dalszych rozważań jest liturgia widziana z perspektywy KKK. Rozdział ósmy poświęcony jest problematyce nadzwyczajnej formy rytu rzymskiego i jej miejsca we współczesnej praktyce liturgicznej Kościoła. W ostatnim rozdziale autor szeroko omawia zagadnienie

inkulturacji odnowionej liturgii rzymskiej, wskazując nie tylko na jej zasady, ale także zakres możliwości jej dokonania.

JÓZEF NAUMOWICZ, *Narodziny Bożego Narodzenia*, Kraków: Znak 2016, 414 s., ISBN 978-83-240-4346-0.

Chociaż święto Bożego Narodzenia jest jedną z najważniejszych uroczystości w chrześcijańskim świecie, tak naprawdę dotąd pełne jest tajemnicy i nierozwiązanych hipotez. Dotyczy to zwłaszcza jego genezy. Chociaż podręczniki i opracowania zawierają szczegółowe nieraz informacje dotyczące pochodzenia samego święta czy też ustanowienia jego daty, wiele z nich wydaje się być zupełnie oderwanymi od prawdy historycznej. Niniejsza książka stanowi rzetelne opracowanie tematu i niełatwą próbę rozprawienia się z zakorzenionymi nieraz od dawna nieprawdziwymi hipotezami. Autor docierając do najstarszych źródeł historycznych i liturgicznych, wskazuje na najbardziej prawdopodobny kontekst jednego z najważniejszych chrześcijańskich świąt. Książka stanowi niezwykle ciekawą przeprawę przez gąszcz materiału oraz mniej lub bardziej udokumentowanych hipotez. W ostatnim rozdziale autor odpowiada na najistotniejsze z punktu widzenia tytułu pytania. Niniejsza pozycja z całą pewnością zainteresuje nie tylko liturgistów, ale również każdego, kto choć trochę będzie chciał zgłębić historię obrzędowości Bożego Narodzenia.

PIOTR WULGARIS, *Vademecum Nadzwyczajnej Formy Rytu Rzymskiego*, przedm. Paweł Korupka, Gdańsk [Węgrzce: Drukarnia Kolejowa Kraków] 2015, 238 s., ISBN 978-83-918-893-6-7.

List apostolski w formie *motu proprio* „*Summorum Pontificum*” papieża Benedykta XVI spowodował nowe otwarcie Kościoła na liturgię sprzed reformy Soboru Watykańskiego II. To z kolei pociągnęło za sobą jeszcze większe zainteresowanie zarówno liturgią, jak i wszystkimi związanymi z jej celebracją elementami. Niestety, nie zawsze chęć uczestnictwa czy nawet odprawiania liturgii w dawnym rycie idzie w parze z jej dogłębną znajomością. Książka zredagowana przez ks. Piotra Wulgaria stanowi — jak zaznaczono już w tytule — *vademecum* dla celebrujących i usługujących podczas Mszy św. sprawowanej w Nadzwyczajnej Formie Rytu Rzymskiego. Na jej treść składają się najważniejsze dokumenty, dekrety oraz komentarze i wskazówki liturgiczne dotyczące celebracji. Wydaje się, że publikacja ta jest godna polecenia wszystkim tym, którzy w jakikolwiek sposób mają do czynienia z rzeczoną formą celebracji eucharystycznej.

ANDRZEJ M. WYRWA, JANUSZ GÓRECKI (red.), *Teologia i liturgia chrztu od starożytności chrześcijańskiej do czasów nowożytnych*, Poznań: Wydaw. Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 2015, 444 s., ISBN 978-83-7654-326-0.

Treść: ANDRZEJ M. WYRWA, *Christ-iti — zaznaczony imieniem Chrystusa, czyniony chrześcijaninem. Introductio*, s. 9–15; *Homilia Jego Eminencji Księdza Arcybiskupa Józefa Kowalczyka, Metropolity Gnieźnieńskiego, Prymasa Polski, wygłoszona podczas Mszy Świętej wotywniej w intencji pierwszych Piastów sprawowanej*

w przypałacowej kaplicy baptyzmalnej na Ostrowie Tumskim z okazji konferencji naukowej „Teologia i liturgia chrztu od starożytności chrześcijańskiej do czasów nowożytnych”, 12 czerwca 2013 r., Ostrów Lednicki, s. 17–20; CZESŁAW KRAKOWIAK, *Sakrament chrztu* („*ianua sacramentorum et vitae spiritualis*”); KPK kan. 849; KKK 1213, s. 21–38; DARIUSZ KWIATKOWSKI, *Proces stawania się chrześcijaninem według „Tradycji Apostolskiej” św. Hipolita Rzymskiego*, s. 39–56; SZYMON FEDOROWICZ, *Czas udzielania chrztu*, s. 57–77; DANIEL BRZEZIŃSKI, *Chrzcielny wymiar roku liturgicznego: od starożytności chrześcijańskiej do czasów nowożytnych i współczesnych*, s. 79–105; JANUSZ NOWIŃSKI, *Ewolucja formy chrzcielnicy i zabezpieczenie miejsca celebracji sakramentu chrztu efektem rosnącego znaczenia wody chrzcielnej i jej wykradania do praktyk magicznych*, s. 107–136; KAZIMIERZ ILSKI, *Chrzest Konstantyna Wielkiego*, s. 137–151; MARTA PRZYSZYCHOWSKA, *Grzegorz z Nyssy o chrzcie*, s. 153–164; MICHAŁ SOŁOMIENIUK, *Chrzest w ujęciu św. Gaudencjusza z Brescii*, s. 165–183; MONIKA OZÓG, HENRYK PIETRAS, *Chrzest Chlodwiga i jego reperkusje w Italii w świetle „Liber Pontificalis”, czyli o rzymskim kościele San Martino ai Monti*, s. 185–213; MAKSYMILIAN SAS, *Teologia i liturgia chrztu w myśli Alkuina z Yorku*, s. 215–248; DARIUSZ ANDRZEJ SIKORSKI, *Teologia i liturgia chrztu w okresie karolińskim (VIII–IX w.)*, s. 249–262; WALDEMAR PAŁĘCKI, *Liturgia i teologia chrztu w świetle najstarszych zachowanych ksiąg liturgicznych w Polsce*, s. 263–297; MAREK CHOJANCKI, *Chrzest w teologii monastycznej renesansu XII w.*, s. 299–312; WALDEMAR ROZYNKOWSKI, *Chrzest pogan w świetle „Kroniki” Piotra z Dusburga*, s. 313–325; MARCELI KOSMAN, *Chrzest Litwy i jej władcy z udziałem polskiego duchowieństwa*, s. 327–340; RAFAŁ WITKOWSKI, *Chrzest Żydów w świetle źródeł średniowiecznych z ziem polskich*, s. 343–360; MAŁGORZATA DELIMATA-PROCH, *Teoria i praktyka udzielania chrztu najmłodszym w polskim średniowieczu*, s. 361–369; JOLANTA GWIŹDZIK, „*Zapis wiary mojej...*” *Praktyka odnowienia sakramentu chrztu w żeńskich klasztorach XVII–XVIII w. Modlitwy i rozważania św. Gertrudy Wielkiej*, s. 371–395; ADELAJDA SIELEPIN, *Liturgia chrzcielna Tridentinum i jej implikacje dla odnowy Vaticanum II*, s. 397–410; GRZEGORZ ŁUKOMSKI, *Sacrum czy profanum? Milenijny konflikt ideologiczny między państwem komunistycznym w Polsce a Kościołem katolickim*, s. 411–432; HENRYK PIETRAS, *Teologia i liturgia chrztu. Podsumowanie konferencji*, s. 433–440; *Autorzy*, s. 441–444.

Ks. Mateusz Potoczny

KRZYSZTOF POROSŁO (red.), *Wolą Boga jest wasze uświęcenie. Teologia sakramentów uświęcenia* (Modlitwa Kościoła 20), Tyniec: Wydawnictwo Benedyktynów, Kraków 2016, 249 s., ISBN 978-83-7354-636-3.

Recenzowana pozycja jest owocem ósmej edycji rekolekcji liturgicznych *Mysterium fascinas*, które odbyły się w Krakowie w dniach 11–13 września 2015 r. Jest to również kontynuacja trzech poprzednich, które poświęcone były sakramentem wtajemniczenia chrześcijańskiego i uzdrowienia. Tym razem skoncentrowano

się na teologii sakramentów uświęcenia (komunii). W części wydrukowanych egzemplarzy, z powodu niedopatrzenia wydawcy, pojawia się niestety błędny podtytuł (*Teologia sakramentów uzdrowienia*), który pozostał z okładki poprzedniego wydania. Podobnie jak same rekolekcje liturgiczne, książka podzielona została na dwie części. Pierwszą stanowią artykuły naukowe, natomiast druga zawiera katechezy mistagogiczne.

W pierwszej części teksty miały odpowiadać na pytanie, co to oznacza, że Bóg pragnie naszego uświęcenia. Znajdziemy w tej części artykuły P. Milcarka o naturze kultu Bożego, ks. D. Ostrowskiego, który ukazuje świątynię jako miejsce, w którym Bóg chce spotkać człowieka, by go uświęcić i zbawić, oraz tekst M. Majewskiego o tajemnicy świętości Boga i świętości człowieka. Po tych artykułach mamy już właściwe rozważania na temat teologii sakramentów święceń i małżeństwa. Sakramenty te ukazane są z punktu widzenia biblisty (D. Piekarz), liturgisty (ks. M. Skora) i dogmatyka (o. J. Kupczak OP). Autorzy tekstów prezentują sakramenty małżeństwa i święceń z perspektywy powołania człowieka, które rozwija się i umacnia wraz z przyjęciem tych sakramentów. Podkreślić trzeba, że autorzy tekstów włożyli wiele trudu, by trudne naukowe rozważania przekazać przystępnym dla każdego językiem.

W drugiej części książki znajdują się katechezy mistagogiczne, których celem było wprowadzenie wiernych w uczestnictwo w liturgii. Pierwsze dwie (ks. K. Porosło, o. T. Grabowski OP) rzeczywiście dotyczą sakramentu święceń (tajemnica służby) i małżeństwa (tajemnica zjednoczenia). Natomiast pozostałe dwie znów wykraczają poza główną tematykę książki, gdyż stanowią rozważania na temat uświęcenia człowieka poprzez świętowanie niedzieli (ks. M. Zachara) oraz udział w liturgii (o. D. Jurczak OP).

Widać więc, że recenzowana pozycja wykracza daleko poza tematykę sugerowaną przez jej podtytuł (*Teologia sakramentów uświęcenia*), choć zawiera się we właściwym tytule (*Wolą Boga jest wasze uświęcenie*). Mamy w niej bowiem bardzo szerokie spojrzenie na problematykę uświęcenia człowieka poprzez udział w liturgii, nie tylko sakramentów świętych. Spotkanie z Bogiem i działaniem Jego łaski, które uświęca człowieka, rozciągnięte zostaje na całą liturgię wraz z przestrzenią, w której się ona odbywa.

Książka ta staje się więc swojego rodzaju traktatem duchowym, w którym przewijają się rozważania biblijne, dogmatyczne i liturgiczne. To szerokie spojrzenie można więc polecić szczególnie tym, którzy chcieliby wyjść poza rozważania prezentowane zazwyczaj w liturgicznych pozycjach na temat sakramentów uświęcenia. Połączenie rozważań naukowych z teologii liturgii z katechezami może więc stanowić ciekawą propozycję dla wszystkich zainteresowanych wieloaspektowym podejściem do tematyki liturgicznej.

